

Охременко О. Р., доктор психологічних наук, професор, академія СБ України (м. Київ)

Катаєв Є. С., кандидат психологічних наук, СНС, доцент кафедри суспільних наук НУОУ імені Івана Черняхівського (м. Київ)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МОТИВУВАННЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Нечіткість, невизначеність концептуальних методологічних підходів до особливостей професійно-орієнтованої мотивації і мотивування у вищій школі гальмують подальшу розробку і практичне впровадження психологічних технік в освітній процес. У статті показаний взаємозв'язок між активацією інтринсивної мотивації та її похідних із особливостями першого етапу професіоналізації її характерологічними особливостями молодих студентів (курсантів, слухачів). В якості провідної ланки процесу мотивування та формування стійких професійно-орієнтованих мотивів діяльності автори пропонують задіяти активізацію пізнавального інтересу до майбутньої професії.

Ключові слова: інтринсивна мотивація, мотивування, пізнавальний інтерес.

Нечеткость, неопределенность концептуальных методологических подходов к особенностям профессионально-ориентированной мотивации и мотивирования в высшей школе тормозят дальнейшую разработку и практическое внедрение психологических техник в образовательный процесс. В качестве ведущего звена мотивирования и формирования стойких профессионально ориентированных мотивов деятельности авторы предлагают задействовать активизацию познавательного интереса к будущей профессии.

Ключевые слова: интринсивна мотивація, мотивація, познавательний інтерес.

На новому етапі формування професійної освіти гостро постає проблема формування системи спонукальних мотивів, по-справжньому зацікавленого ставлення до професії. Необхідно відзначити, що в даний час у вітчизняній та зарубіжній літературі накопичений величезний теоретичний і практичний матеріал, присвячений аналізу мотивації і мотивування як психологічних і соціально-психологічних явищ у перебігу формування особистості професіонала. Ще в 20-х роках ХХ ст. американські вчені Р. Вудвортс і А. Уайт довели, що крім зовнішньої гомеостатичної (екстринсивної) мотиваційної системи людині притаманна потреба у функціонуванні (діяти, чути, відчувати тощо). Ця потреба призводить до активності заради самого процесу діяльності, тобто має процесуальний характер.

Однак ця інформація є неоднозначною, а численні теоретичні та методологічні підходи до розуміння мотивів, мотивації, мотивування часто не торкаються їх сутнісних механізмів і тому не дають відчутних практичних результатів. Нечіткість, невизначеність концептуальних методологічних підходів призводить до принципово-важливих методологічних помилок під час дослідження особливостей професійно-орієнтованої мотивації і мотивування. Саме тому завданням авторів статті був аналіз цієї проблеми.

В сучасній психології терміном “мотив” різні автори позначають доволі різні явища: інстинктивні імпульси, біологічні потяги, потреби, бажання тощо. Незважаючи на таку різну у змістовному плані інтерпретацію даного феномена, психологи єдині в тому, що мотив є внутрішньою рушійною силою, яка спонукає людину до дії. Така спонукка виступає відносно стійким атрибутом особистості. Наприклад, стверджуючи, що певному курсанту притаманні пізнавальні мотиви, ми маємо на увазі, що в більшості ситуацій у нього виявляється спрямованість на засвоєння нових професійно-орієнтованих знань, вмінь.

За О.М. Леонтьєвим, мотив – це “опредмечена потреба”, матеріальний або ідеальний предмет, досягнення якого виступає сенсом діяльності [1]. У потребах, рефлексах, потягах, ергах, драйвах їх предмет ще відсутній. Однак часто дослідники цей факт ігнорують завдяки популярному сьогодні терміну “актуалізована потреба” А. Маслоу. Але А. Маслоу цим терміном позначав не стан індивіда, створений нестачею матеріальних і нематеріальних (інтелектуальних, духовних) об'єктів, необхідних для існування людини, а сутнісно інше поняття – їх суб'єктивне усвідомлення, опосередковане психікою у вигляді цінностей, смислів.

Процес “знаходження” потребою свого

предмета, позначений О.М. Леонтьєвим терміном “опредмечена потреба”, дає потрібні певний поштовх, напрям. Закріплює зв’язок “потреба-предмет потреби” в структурі атитюдів, диспозицій, установок, ставлення, а образ цього предмета усвідомлюється та постає у новій своїй іпостасі – смислі (виникненні, становленні та розвитку смислів і значень).

Для цього потрібна внутрішня робота, складна когнітивна переробка інформації. За таких умов “предмет потреби” може стати мотивом поведінки. Таким чином, з наведеної вище аргументації випливає логічний висновок, що мотив є (частково, повністю; адекватно, неадекватно) усвідомленою потребою. У цьому контексті основна прикладна психологічна проблема мотивування полягає у відповіді на питання: наскільки адекватно мотив відображає потребу.

Другою проблемою є нечітке розмежування між поняттями “мотив” і “мотивування”. На ряду з терміном “мотив” в психології часто використовують як термін “мотивація”, що суттєво заплутує розгляд вказаної проблеми. В цю гносеологічну пастку потрапили психологи, які поставили у своїх працях знак рівняння між “мотивами” і “мотивацією”. Однак, між цими поняттями є суттєва різниця: термін “мотивація” позначає ширше поняття, аніж термін “мотив”. З одного боку, мотивація не припиняється із задоволенням конкретного мотиву, а з іншого – в мотивацію включають потреби, процеси цілепокладання, вибір людиною засобів досягнення мети, конкретної стратегії і тактики поведінки, почуття, емоції, зовнішні стосовно мотиваційної сфери чинники тощо.

Третьою нагальною проблемою постає проблема конкретних аспектів мотивування, яка тісно пов’язана з особистою значущістю і функціями мотивації. При цьому у процесі мотивування увагу привертає актуалізація змістотворних мотивів, які не тільки спонукають до навчання, а й надають йому особистісний зміст (внутрішня, інтринсивна мотивація), і зовнішні мотиви, які, діють паралельно з першими, і також слугують спонукуваннями (зовнішня, екстринсивна мотивація) [2, С. 234-248].

Ця класифікація дозволяє розкрити сутнісні особливості структури особистісних мотивів. Якщо мотив реалізує пізнавальну потребу, пов’язану із засвоєваними знаннями, вміннями і майбутньою

професійною діяльністю (збігається з кінцевою метою навчання), то він є внутрішнім.

Серед пізнавальних мотивів, у свою чергу, виділяють широкі пізнавальні мотиви, що визначаються орієнтацією людини на засвоєння нових знань, і навчально-пізнавальні мотиви, що характеризуються орієнтацією на засвоєння способів добування знань, а також мотиви самоосвіти – спрямованість на самостійне удосконалення способів отримання знання [3-5].

Зовнішні мотиви спираються на соціальні за змістом (непізнавальні) потреби, і не пов’язані з отриманням знань (не збігаються з метою навчання). До них відносяться: мотив боргу і відповідальності; мотив самовизначення; прагнення дістати схвалення інших, отримати високий соціальний статус; мотиви уникнення покарання. У разі дії цих мотивів приваблива не діяльність сама по собі, а лише те, що з нею пов’язане (наприклад, влада, матеріальне благополуччя, престиж), але цього не достатньо для спонукування до ефективної творчої професійної діяльності.

Розподіл мотивації на інтринсивну та екстринсивну дозволяє глибше розкрити значення професійних компетенцій в професійному розвитку майбутнього фахівця, у формуванні власних переконань, світогляду в цілому. Внутрішніми мотиваційними детермінантами у цьому випадку постають моральний самоконтроль (моральні принципи), особистісні переваги (інтереси і схильності), мотиви саморозвитку (заради розвитку яких-небудь своїх якостей та здібностей), рівень домагань, переконання, ідеали, цінності, установки тощо. Інтереси, у свою чергу, поділяють на процесуальні (інтерес до процесу діяльності); результативні (інтерес до результату діяльності, у тому числі пізнавальний).

Значущість активізації інтринсивної мотивації та її похідних під час навчального процесу обумовлена особливостями першого етапу професіоналізації – входження у професію. Стосовно до завдань підвищення ефективності освітнього процесу у вищому навчальному закладі доцільно казати не стільки про навчальне, скільки про навчально-професійне мотивування, тобто формування спрямованості слухача – майбутнього фахівця – на вирішення професійних завдань, що є метою

освітнянського процесу. Оскільки інтринсивна мотивація надає стійкість мотиваційній сфері особистості, для успішності професійної освіти суттєве значення має факт домінування в мотиваційному профілі індивіда переважно внутрішньої навчально-професійної мотивації [6].

Якщо мотив має для особистості утилітарно-прагматичний сенс, тобто реалізує потребу в зовнішньому благополуччі (матеріальному і/або соціальному), то він мало впливає на духовне формування і збагачення особистості професіонала. Якщо мотив має ціннісний глибоко особистий сенс, тобто первинна утилітарно-прагматична потреба є службовою функцією у гармонізації внутрішнього світу особи, в оцінці, корекції, формуванні системи її переконань, установок, домагань, самооцінок, то такий пізнавальний інтерес є стійкою основою професійного самовдосконалення. Отже, інтринсивна мотивація сприяє засвоєнню професійно важливих цілей і завдань навчання як особисто значущих і необхідних.

Як вказує О.М. Леонтьєв [7], мотивування – це процес впливу на людину для спонукання її до конкретних акцій за допомогою пробудження певних мотивів. Тип мотивування мусить орієнтуватися на формування конкретної мотиваційної структури людини. Тут основна увага звертається на розвиток і посилення необхідних мотивів або обмеження мотивів, які заважають ефективному формуванню майбутнього професіонала.

У процесі формування мотивації треба враховувати індивідуальні особливості залежно від властивостей конкретної особистості. Так, легкість виникнення потреби, її інтенсивність (сила) залежать від індивідуальної “чутливості” людини до стимулу (ситуації).

На процес мотивування будуть суттєво впливати особисті якості, як-то рішучість або нерішучість – остання може затягувати прийняття рішення. Висока мотивація на соціальний успіх часто пов'язана з упевненістю людини у власній чарівності, привабливості. А суб'єкти з переважанням мотиву суперництва, які розраховують на свою енергію, напір, мають риси домінантності і агресивності. Ті ж, хто прагне до досягнень у значимій діяльності, мають такі якості як практичність, організованість, підприємливість, воля, передбачливість.

Однак мотиви лише створюють можливість успішності навчальної діяльності, а те, якою мірою вони будуть реалізовані, залежить від постановки і реалізації кінцевих і проміжних цілей навчальної діяльності. Процес навчання в ВНЗ супроводжується протиріччями і ламкою звичних життєвих уявлень, виникають нові мотиви, нові ціннісні орієнтації, нові потреби і інтереси, а на їх основі перебудовуються і якості особистості, притаманні людині для попереднього періоду. Таким чином, мотиви, виступають в якості особистісно-утворюючої системи і пов'язані з розвитком самосвідомості, диференціації усвідомлення власного “Я” в системі суспільних відносин. Відбувається перетворення всієї системи ціннісних орієнтацій, з одного боку і інтенсивне формування спеціальних здібностей з іншого.

Як ціннісні орієнтації, так і мотиви відносяться до найважливіших компонентів структури особистості, а реакція на різні форми мотивування неоднакова у різних людей. Звідси стимули і мотиватори не мають абсолютного значення, якщо люди не здатні реагувати на них.

Хоча використання різних мотиваторів надає процесу формування професійної спрямованості слухачів (студентів, курсантів) різних форм, однак всі ці впливи перш за все змінюють дві важливі складові професійного навчання – прояв наполегливості та сумлінності в професійному навчанні.

Втрага інтересу до навчального процесу і відсутність наполегливості призводять до недостатнього використання потенційних можливостей. Слухач деколи здатний висувати вірні ідеї, швидко і ефективно вирішувати проблемні завдання нічого не робить для реалізації цих своїх потенцій.

Сумлінність виступає основною умовою успішного професійно-орієнтованого навчання. Слухач може мати знання, але при цьому ставитися до своїх обов'язків абияк, що зводить нанівець все позитивне в його діяльності.

Таким чином, мотивування як сукупність сил, що спонукають людину здійснювати професійну діяльність з витратою певних зусиль, на конкретному рівні старанності і добросовісності, з необхідним ступенем наполегливості для досягнення певних цілей через активізацію

пізнавального інтересу як форми прояву пізнавальної потреби постає ефективним засобом підвищення якості навчального процесу. Активація пізнавального інтересу внутрішньо перебудовує, збагачує і поглиблює процес професіоналізації, посилює інтенсивність цього інтересу, що відповідає більш високому рівню засвоєння професійної діяльності.

Пізнавальний інтерес сприяє інтелектуальній активності, емоційному підйому, вольової спрямованості майбутнього фахівця. Саме інтерес і переживання комплексу пов'язаних з ним психічних станів особистості необхідні для повноцінного навчання. Особливість пізнавального інтересу в тому, що він дозволяє об'єднати об'єктивні і суб'єктивні чинники під час навчання. Тому цілеспрямована активізація пізнавального інтересу спирається на об'єктивні властивості явищ, процесів дійсності, а сформований пізнавальний інтерес стає потребою засвоєння засад професійної діяльності і спонукає слухачів зміцнювати й удосконалювати професійні компетенції.

Мотивування пізнавального інтересу завжди продуктивно, воно забезпечує сприятливу атмосферу навчання, активність людини у вирішенні навчальних цілей та завдань. І якщо потреба орієнтована на досягненні предмету потреби, то пізнавальний інтерес – на процесі пізнання. Безумовно, усвідомлення пізнавальної потреби також може викликати інтерес до майбутньої професійної діяльності.

Звичайно, в єдиній і у той ж час різноманітній спрямованості особистості всі її складові взаємопов'язані безліччю взаємозалежностей і взаємопереходів та можуть сприяти зосередженню бажань на якому-небудь предметі, що часто є підґрунтям у формуванні інтересу до нього. Однак специфічність пізнавального інтересу полягає в тому, що інтерес постає як стійка зосередженість на предметі професійного інтересу і викликає:

1) активізацію не лише пізнавальних процесів, але і творчих спонукальних зусиль майбутнього фахівця в сфері професійної діяльності;

2) конкретизацію професійно орієнтованих цілей та операцій діяльності;

3) розширення і поглиблення знань в даній сфері і розвитком відповідних компетенцій;

4) емоційне задоволення, що спонукає до тривалих занять відповідною діяльністю [8].

Все вище сказане дозволяє зробити висновок про необхідність цілеспрямованого формування пізнавальних інтересів, підкреслює важливість створення умов виникнення інтересу до навчання (як позитивного і глибокого емоційного переживання від задоволення пізнавальної потреби) і спрямування інтересу в необхідному напрямі. На основі системного аналізу ми виокремили основні чинники, що сприяють зацікавленості у засвоєнні майбутньої професії.

Активізація чинників емоційної сфери (пізнавальні почуття):

1) особиста участь, відповідальність, почуття, що можна чогось досягти;

2) пізнання, отримання нового знання;

3) цікавість;

4) відчуття активності, енергії;

5) задоволення від засвоєння професійних знань.

Активізація розумових операцій, утворення професійних смислів:

1) залучення через логічність викладеного навчального матеріалу;

2) засвоєння нових алгоритмів обробки інформації;

3) бажання отримати нові знання.

Активізація дій і відносин:

1) засвоєння професійно значимих навиків;

2) успішність навчальної діяльності;

4) нова, творча діяльність, відкриття чогось;

5) повідомлення цікавих фактів;

6) помірно складні (відповідні рівню розвитку) завдання;

7) елементи ігрової діяльності в навчальному процесі.

Необхідною умовою у формуванні інтересу до змісту професійно-орієнтованого навчання і до самої професійної діяльності є активація розумової самостійності і ініціативності. На наш погляд, урахувавши специфіку майбутньої професійної діяльності, основним засобом актуалізації пізнавального інтересу є використання навчальних завдань, вирішення яких вимагає активної пошукової діяльності [9].

Тому чільне місце у формуванні інтересу до професійно-орієнтованого навчання посідає створення викладачем під час занять

проблемних ситуацій. Необхідність творчого пошуку, що виникає при відсутності певної ланки у вирішенні проблеми активує внутрішні вольові і мотиваційні ресурси, формує і закріплює процеси самоорганізації в широкому сенсі цього слова, тобто уміння організувати себе на досягнення професійно значущих цілей.

В тісному взаємозв'язку з мотивацією і самомотивацією знаходиться професійна самоорганізація, яка завжди виявляється в стремлінні до професійно важливої мети і заснована на особистісних цінностях, внутрішніх переконаннях людини. У цьому процесі інтринсивна мотивація та її похідні виступають ядром професійної самоорганізації. Стійке мотиваційний ядро структури особистості постає системоутворюючим чинником професійного саморозвитку і вдосконалення. При цьому не має значення який з елементів навчального процесу виявиться для особистості найбільш важливим; істотно те, що саме він визначить

формування основного змісту професійної мотивації.

Висновки:

1. Нечіткість, невизначеність концептуальних методологічних підходів до особливостей професійно-орієнтованої мотивації і мотивування у вищій школі призводять до принципово-важливих методологічних помилок під час дослідження цієї проблеми.

2. Активізація інтринсивної мотивації та її похідних під час навчального процесу обумовлена, з одного боку, особливостями першого етапу професіоналізації, а з іншого – характерологічними особливостями молодих студентів (курсантів, слухачів).

Автори пропонують в якості провідної ланки мотивування та формування стійких професійно-орієнтованих мотивів діяльності застосовувати активізацію пізнавального інтересу до майбутньої професії під час навчального процесу.

Література

1. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М. : Смысл, Академия, 2005. – 352 с.
2. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. – 2-е изд. / Х. Хекхаузен. – М. : Смысл, СПб.: Питер. – 2003. – 860 с.
3. Горлова Н.В. К вопросу об особенностях психологической готовности к профессиональной деятельности на начальном и завершающем этапах профессионального образования // Современные проблемы психологии развития и образования человека: Сборник материалов / Н.В. Горлова ; под. ред. В.Н. Скворцова. – СПб., 2010. – С. 8–9.
4. Дьяченко, М. И. Психология высшей школы / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович, С.Л. Кандыбович. – Минск: Харвест, 2006. – 416 с.
5. Зимняя И.А. Педагогическая психология : учеб. / И.А. Зимняя. – 2-е изд., доп., испр. и перераб. – М. : Логос, 2009. – 383 с.
6. Бугрименко А.Г. Внутренняя и внешняя учебная мотивация у студентов педагогического вуза // Психологическая наука и образование. – 2006. – №4. – С. 51-60.
7. Леонтьев А.Н. Философия психологи : из научного наследия / А.Н. Леонтьев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1994. – 285 с.
8. Нюттен Ж. Мотивация, действие и перспектива будущего / Ж. Нюттен; ред. Д.А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2004. – 608 с.
9. Скулиш Є. Організація та методи самостійної роботи студентів, курсантів і слухачів (методичний посібник) / Є. Скулиш, О. Охременко. – К. : Науково-видавничий відділ Національної академії Служби безпеки України, 2012. – 171 с.

*Ohrenenko O., doctor of psychological sciences, professor
Katayev Y., associate professor of department*

ISSUES OF THE DAY OF REASON IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Unclearness, vagueness of the conceptual methodological going near the features of the professionally-oriented motivation and reason in higher to school brake further development and practical introduction of psychological technician in an educational process. In the article the shown intercommunication is between activating of intrennsive motivation and her derivatives with the features of the first stage of professionalization and characteristical features of young students (students, listeners). In quality the driving member of process of reason and forming of the proof professionally-oriented reasons of activity authors suggest to involve activation of cognitive interest to the future profession

Keywords: intrennsive motivation, reason, cognitive interest..